
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅՈՒ ԽՍՀՄ-Ի ԳԱՂՈՒԹԱՑՄԱՆ ՀԻՏԼԵՐՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԶԱՏԻԿՅԱՆ

Մինչև 1940 թ. ավարտը Գերմանիան նվաճեց Նորվեգիան, Դանիան, Հոլանդիան, Բելգիան, Լյուքսեմբուրգը, Ֆրանսիան:

Այս իրադարձությունների մասին հետաքրքիր վերլուծություններ ու բացահայտումներ կան Չերչիլի վկայություններում: Մեծ Բրիտանիայի վարչապետը սնափառորեն գրում էր. «Հիտլերը, համոզվելով, որ Գյոթրինգի հուսադրումն ու պարծենկոտությունը, սնապարծությունը վերածվեցին դատարկ բառերի՝ Անգլիան ծնկի բերելու հարցում, հարձակման ուղղությունը փոխեց դեպի Արևելք, ինչպես վարվեց Նապոլեոնը 1804 թ.»¹:

ԽՍՀՄ-ի վրա հարձակման խնդիրը քննարկվել է նաև ԱՄՆ պետքարտուղար Կ. Խեյլի և Ստալինի բանակցությունների ժամանակ: Պարզվում է, որ դեռևս 1941 թ. ապրիլին Ստալինին հաղորդվել է հարձակման ստույգ օրը, սակայն ԽՍՀՄ ղեկավարը հանդիպման ժամանակ ասում է. «Ինձ որևէ զգուշացում պետք չէր: Ես գիտեի, որ պատերազմը կսկսվի, բայց ես մտածում էի, որ ինձ կհաջողվի շահել ևս վեց ամիս կամ մոտավորապես այդքան»²:

Սակայն Ստալինի հույսերը չարդարացան. ԽՍՀՄ-ը փաստորեն անպատրաստ էր մեծ պատերազմի: Իսկ Հիտլերը, Ֆրանսիան ջախջախելու ծրագիրը համարելով ԽՍՀՄ-ի վրա հարձակման նախերգանք, նենգորեն նախապատրաստվում էր Արևելքը նվաճելու գործընթացին: Այս առթիվ պետք է նշել, որ ԽՍՀՄ-ի վրա հարձակման նախապատրաստվելու առաջին հրահանգը Հիտլերը տվեց 1940 թ. գարնանը, որն ավելի հստակեցվեց 1940 թ. հուլիսի 30-ից հետո, երբ Ֆրանսիան ընդունեց իր պարտությունը: 1940 թ. դեկտեմբերի 12-ին Հիտլերը հաստատեց «Բարբարոսա» գործողության պլանը:

Ինչպես վկայում է գերմանական բանակի շտաբի պետի նախկին տեղակալ, Հիտլերի մերձավոր և հավատարիմ գեներալ Վ. Վարլիմոնտը, որը «Բարբարոսայի» հեղինակներից էր, Հիտլերը անմիջական մասնակցություն է ունեցել պլանի մշակմանը, կատարել ուղղումներ, լրացումներ³:

¹ «Вторая мировая война в воспоминаниях», М., 1990, с. 83.

² Նույն տեղում, էջ 174:

³ Տե՛ս **Варлимонт В.** Воспоминания немецкого генерала. 1939-1945. М., 2005, էջ 1, 2:

Պատերազմի առաջին օրերը արդարացնում են Հիտլերի հույսերը: Գերմանիայի ցամաքային ուժերի շտաբի նախկին պետ, գեներալ Ֆ. Գալդերը իր «Զինվորական օրագրում» 1941 թ. հունիսի 22-ի տեղեկագրում հայտնում է, որ առավոտյան հարձակումը, «ինչպես երևում է, ... բացահայտ անսպասելի էր», խորհրդային զորքերի առանձին միավորումներ մնացել էին զորանոցներում, քողարկված ինքնաթիռները կանգնած էին օդանավակայաններում⁴:

Հիտլերը նվաճված տարածքները կառավարելու յուրահատուկ լուծումներ էր առաջադրել, որոնց նպատակը ԽՍՀՄ հանքային, տնտեսական հնարավորությունների օգտագործումն էր, գաղութային համակարգի հաստատումը: Այս խնդիրների իրագործման համար 1941 թ. ապրիլի 20-ին Հիտլերը Ալֆրեդ Ռոզենբերգին նշանակեց «Արևելավերոպական տարածքների խնդիրների ուսումնասիրման» վարչության ղեկավար:

Ապրիլի 23-ին Ռոզենբերգի շտաբը հուշագիր ներկայացրեց, որով սահմանվում էին արևելավերոպական շրջանների ղեկավարման իրավունքները: Հրահանգների սկզբնաղբյուրը ֆյուրերի «Իմ պայքարը» գիրքն էր: Նվաճված բոլոր տարածքների գյուղերն ու քաղաքները ենթարկվելու էին զինվորական միավորումներին: Առաջինը սկսվելու էր նյութական ու մշակութային թալանը, նվաճված ժողովուրդները վերածվելու էին ստրուկների, որոնք դրվելու էին «Արևելքի հետ առևտրի կենտրոնական» և «Արևելքից մթերման» միավորումների իշխանության տակ:

Արևելքի ստրկացման Հիտլերի ծրագիրը լավագույն ուղենիշ էր Ա. Ռոզենբերգի համար, որի նախարարությունում քարտուղարի աթոռը զբաղեցրած ազգայնամոլ Լյուդվիգ Ռունտեի ակտիվ գործունեությամբ ասպարեզ բերվեց «Դարչնագույն թղթապանակը»: Այն պարունակում էր նվաճված տարածքների օրենսդրությանը, կառավարմանը, քաղաքական հարցերին, ծառայողական պարտականություններին վերաբերող հրահանգներ: Գոյություն ուներ նաև Գյոթինգի «Կանաչ թղթապանակը», որը վերաբերում էր գրավյալ տարածքների տնտեսական կառավարմանը, իսկ իրականում ծրագիր էր նվաճված շրջանների կազմակերպված թալանի, բնակչության ոչնչացման, գերմանացի օկուպանտների համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման: «Հարկավոր է ցանկացած միջոցներով հասնել այն բանի, որ գերմանացիները նվաճեն աշխարհը: Եթե մենք ցանկանում ենք ստեղծել գերմանական մեծ կայսրություն, ապա պետք է դուրս մղենք, ոչնչացնենք սլավոնական ժողովուրդներին՝ ռուսներին, լեհերին, չեխերին, սլովակներին, բուլղարացիներին, ուկրաինացիներին, բելոռուսներին: Դա

⁴ Տե՛ս Գալդեր Փ. Военный дневник. М., 1971, էջ 3:

չանելու համար որևէ պատճառ չկա»⁵, - պահանջում էր Գյորինգը:

Գյորինգի թղթապանակը առանձնակի «հոգատարություն» էր դրսևորում բանվորական ուժի և բնակչության հնարավորությունների օգտագործման հարցում:

Գյորինգի նկատառումները թերևս անբավարար էին կամ համահունչ չէին ֆյուրերի տեսակետներին, որովհետև Ա. Ռոզենբերգի «Դարչնագույն թղթապանակը» լրացնում և ճշգրտում էր առանցքային շատ հարցեր:

1941 թ. ապրիլին Ա. Ռոզենբերգի կազմած նախագծով ԽՍՀՄ նվաճված տարածքներում կազմավորվելու էր կայսերական կոմիսարիատ: Հեղինակը առաջարկում էր գերմանացի լիազոր ներկայացուցչի գլխավորությամբ ստեղծել դաշնային պետություն: 1941 թ. հունիսի 20-ին Ա. Ռոզենբերգը հանդես եկավ «Գերմանիայի քաղաքական նպատակները ԽՍՀՄ դեմ առաջիկա պատերազմում և նրա մասնատումը» ծրագրային ճառով: Կայսրության պաշտոնական քաղաքականության սահմանումից բացի ճառասացը ընդգծում էր Արևելքում Գերմանիայի նպատակները, խելացի և նպատակային մոտեցումները ԽՍՀՄ ժողովուրդների անկախության ձգտումների նկատմամբ և հսկայական տարածքում այնպիսի պետական միավորումների կազմավորման մասին, որոնք կայսրությանը առաջիկա 100 տարում կազատեին արևելյան խնդիրներից: Այդ պատճառով Ա. Ռոզենբերգը առաջարկում էր կազմավորել «Մեծ Ֆինլանդիա», «Մերձբալթիկա», «Ուկրաինա» և «Կովկաս» կոմիսարիատները:

Կովկասում կայուն, հաստատուն վիճակ ապահովելու համար պետք է ձևավորվեր կենտրոնական ուժեղ իշխանություն, որպեսզի բացառվեր այն վիճակը, երբ 1918-1920 թթ. ազգությունների խառնարան երկրամասում վրացիները, հայերը, թաթարները, չեքեզները, չեչենները, արբսագները և այլ ազգություններ «միմյանց կոկորդ էին կրծում...»⁶: Այդ ամենից խուսափելու համար Կովկասում ոչ թե պետք է ստեղծվեին ազգային պետական միավորումներ, այլ դաշնային կարգ, որը ղեկավարելու էր գերմանացի լիազոր ներկայացուցիչը: Թեև Ա. Ռոզենբերգի թղթապանակի այս հատվածը տարաձայնությունների տեղիք տվեց, սակայն Հիտլերը այն համարեց ժամանակավոր միջոցառում:

1941 թ. հուլիսի 16-ին Հիտլերի աշխատասենյակում տեղի ունեցած խորհրդակցության ժամանակ որոշվեց ԽՍՀՄ-ում կազմավորել կայսրական չորս կոմիսարիատ, որոնք ենթարկվելու էին Ա. Ռոզենբերգին: Մեծբալթիկայի կամ Օստլանդի, Ուկրաինայի, Մոսկվայի և Կովկասի կոմիսարիատներում աշխատելու համար ուղարկվելու էին 144 սպա-

⁵ Леонтьев А. Зеленая папка Геринга. М., 1942, с. 27.

⁶ Розенберг А. Мемуары. Харьков, 2005 կամ տե՛ս <http://www.kavkazweb.su/forum/topic/36225-germaniia-kavkaz-esli-nemtcy-pobedili/>

ներ, ներքին գործերի և աշխատանքային ճակատի 711 աշխատակիցներ: Տեղական ժողովուրդներից կազմավորված զինվորական միավորումները ունենալու էին այնպիսի կարգավիճակ, որով չկարողանային ազդել վարվող քաղաքականության վրա: Կովկասի կայսերական կոմիսար նշանակվեց ժուռնալիստ Ա. Շիկեդանցը, ՄՍ և ոստիկանության ղեկավարությունը հանձնվեց օբերֆյուրեր, էսէսական Կորզմանին: Հիտլերի 1941 թ. հուլիսի 17-ի հրամանով Ա. Ռոզենբերգը նշանակվեց Արևելքի նվաճված տարածքների կայսերական նախարար: Կովկասում ծրագրված էր կազմավորել ադրբեջանական, վրացական, լեռնային շրջանների, Կուբանի, Թերեքի հինգ հաուպտկոմիսարիատներ:

Մշակված ծրագրի համաձայն՝ Կովկասում բոլոր ազգություններն ու ցեղերը պետք է ստանային անսահմանափակ ազատություն, քարոզվելու էր այն գաղափարը, որ գերմանացիները արյուն թափելով կովկասցիներին փրկել են տառապանքից, որը նրանց պատճառել էին ցարիզմն ու բոլշևիզմը: Կովկասում վերացվելու էին կոլեկտիվ տնտեսությունները, փոխվելու էր կրթական համակարգը, դասագրքերը, հանդուրժողականություն էր դրսևորվելու կրոնի նկատմամբ, կազմավորվելու էին զինվորական միավորումներ, որոնք, Ռոզենբերգի գնահատմամբ, «խորը տպավորություն» էին թողնելու բնակչության վրա: Յուրաքանչյուր լեզուն ունենալու էր հազար հոգանոց անձնակազմ՝ կրելով հատուկ նշաններ և խորհրդանիշներ⁷:

Գերմանիայի համար շատ շահեկան էր, որ Կովկասում ապրող ազգերը, ցեղերը միմյանց նկատմամբ անհաշտ էին, ունեին կուտակված հակասություններ, որոնց լուծումը դուրս է տիրող ազգի պարտականություններից, ավելին՝ այդ «հակասությունները, ատելությունը կհեշտացնեին նրանց վրա գերմանական հրամանատարության իշխելու հնարավորությունը»⁸:

Այստեղ կարևորվում էր ամենաառաջնայինը՝ հումքի արտահանումը: Այս առիթով 1942 թ. հունիսի 1-ի խորհրդակցության ժամանակ Հիտլերը հայտարարում է. «Եթե ես չստանամ Մայկոպի և Գրոզնիի նավթը, ես պարտավոր եմ ավարտել այս պատերազմը»⁹:

Այնուամենայնիվ, Հիտլերը չկարողացավ ստանալ սպասված արդյունքը. թեև ծրագրեց Կովկասի ուղղությամբ նոր հարձակում, սակայն 1942 թ. իրադարձությունները, հատկապես Ստալինգրադի ճակատամարտը, խառնեցին ֆյուրերի հաշիվները:

Մինչ ԽՍՀՄ-ի վրա հարձակումը հատուկ տեղ էր տրվում մուսուլմանական գործոնին: Նկատի ունենալով, որ մուսուլմանները թշնամա-

⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

⁸ <http://coollib.net/b/197062>, տե՛ս նաև՝ «Материал из Википедии: Коричневая папка А. Розенберга»; Нюрнбергский процесс. М., 1954, т. 2, էջ 208:

⁹ Նույն տեղում:

բար էին տրամադրված Ռուսաստանի նկատմամբ՝ վերնախտը փորձում էր այն օգտագործել նախ Կովկասը նվաճելու, ապա ԽՍՀՄ-ը տապալելու, մասնատելու նպատակով: Շարունակելով իր հեռահար ծրագիրը՝ 1941 թ. նոյեմբերի 28-ին Հիտլերը հանդիպել ու բանակցել էր մուսուլմանների մուֆտի Ալ Հուսեյնի, այնուհետև՝ Իրանի հոգևոր առաջնորդի և շահի հետ: Բայց վերջինս հրաժարվել էր դիրքավորվել Գերմանիայի ճամբարում և պահպանել էլ իր երկրի չեզոքությունը, ինչի պատճառով օրակարգային էր դարձել նրան գահընկեց անելը: Արարների ճանաչելով որպես գերմանացիների ազգակից՝ հիտլերյան վերնախավը 1942 թ. ապրիլի 1-ին Բաղդադում կազմակերպեց հեղաշրջում և իշխանությունը հանձնեց Ռաշիդ ալ Գեյլանին, որը խոստացավ պայքարել Անգլիայի դեմ:

Կովկասի նկատմամբ անթաքույց հետաքրքրություններ ունեին նաև Անգլիան և Ֆրանսիան, որոնք փորձում էին այդ գործընթացի մեջ ներքաշել նաև Թուրքիային ու Իրանին, որոնցից յուրաքանչյուրը ուներ իր առանձին շահերն ու նպատակները:

Կովկասի նվաճման, նավթային շրջանների ավերման քաղաքականությունը ավելի սրվեց ԽՍՀՄ-ի և Գերմանիայի միջև պայմանագրի կնքումից հետո, երբ ԽՍՀՄ-ը սկսեց նրան նավթ մատակարարել: Անգլիան ու Ֆրանսիան ձեռնամուխ եղան Կովկասի նվաճմանը, որպեսզի դրանով թուլացնեն ԽՍՀՄ-ը: 1939-1940 թթ. Անգլիան և Ֆրանսիան ծրագրել էին ԽՍՀՄ-ի դեմ պատերազմ, որը ենթադրում էր հարձակում Սև ծովով, անմիջական ներխուժում Կովկաս և Կովկասի մուսուլմանների ապստամբություն: Բայց իրադարձությունները այլ ընթացք ունեցան, և, ավարտելով ֆիննական պատերազմը, տեղյակ լինելով անգլոֆրանսիական ծրագրերին, ԽՍՀՄ-ը ուժեղացրեց Բաքվի, Գրոզնիի և Մայկոպի պաշտպանությունը: Այս գործողությունները ստիպեցին Իրանին և Թուրքիային ընտրել զգույշ և սպասողական քաղաքականություն, թեև Թուրքիան մեծ նկրտումներ ուներ Կովկասի նկատմամբ՝ միավորելու ազգակից Ադրբեջանին, լուծելու Հայկական հարցը: Ճիշտ է, Թուրքիան 1939 թ. պայմանագիր էր կնքել Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ, այնուամենայնիվ դա ԽՍՀՄ-ի դեմ պատերազմ սկսելու վճռական գործոն չդարձավ:

Գերմանիայի նվաճողական ծրագրերում անդրադարձներ կային նաև Հայկական հարցին, սակայն գերմանական ռազմաքաղաքական վերնախավը առաջնային էր համարում երկրամասի բնական հարստություններին տիրանալը, որից հետո կլուծվեին ժողովուրդների ապագայի խնդիրները: Հենվելով Առաջին աշխարհամարտի և հետագա տարիներին Վրաստանի գերմանական կողմնորոշման վրա՝ վրացիները ճանաչվում էին որպես համակիր ժողովուրդ, և նրանց վրա հենվելու նախագծեր էին կազմվում: Օրինակ՝ Ա. Ռոզենբերգը գտնում էր, որ

պետք է նախապատվություն տալ վրացիներին, իսկ հայերի նկատմամբ համեմատաբար պակաս ուշադրություն ցուցաբերել¹⁰:

Անդրադառնալով Կովկասում նոր կազմավորումների ստեղծմանը՝ նույն կայսերական նախարարը առաջարկում էր ապագա կոմիսարիատների շարքում ձևավորել Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի առանձին կոմիսարիատներ: Հետաքրքրական է, որ Ադրբեջանից առանձնացվում էր նաև Նախիջևանի մարզը: Պետք է ենթադրել, որ վերնախտը հատուկ ծրագիր ուներ նաև կովկասյան երկրների տարածքի նկատմամբ, որի վկայությունն են Նախիջևանի առանձնացումը և մինչ այդ Հայաստանի մաս համարվող Լեռնային Ղարաբաղին նոր կարգավիճակ տալը¹¹:

Թուրք-հայկական, հայ-ադրբեջանական հարաբերություններին անդրադառնալիս Ա. Ռոզենբերգը դրսևորում է պատմության քաջատեղյակություն. նա նշում է, որ ադրբեջանցիները հակված են դեպի Թուրքիան և խոսում են նրա լեզվով, իսկ հայերը, որ քրիստոնյա են, դարեր շարունակ «նրանց թշնամին են»¹²:

Մշակելով բազմաթիվ ժողովուրդների ոչնչացման, պատմության ասպարեզից ջնջելու դիվային ծրագիր՝ ֆաշիզմը ցանկանում էր իրականություն դարձնել ընտրյալ ժողովուրդների հակամարդկային քաղաքականությունը, աշխարհում հաստատել արիական ժողովուրդների գերիշխանություն:

Հանձին Հիտլերի՝ գերմանական միլիտարիզմը գտավ այն դերակատարին, որը պետք է սրբազրեր Առաջին աշխարհամարտի արդյունքները, բարձրացներ գերմանական հարցը, իրականացներ աշխարհի վերաբաժանման ու աշխարհակալման գերմանական ծրագրերը:

Եվրոպայում հաստատելով իր տիրապետությունը՝ 1941 թ. հունիսի 22-ին՝ առավոտյան ժամը 4-ին, Գերմանիան, առանց պատերազմ հայտարարելու հարձակվեց ԽՍՀՄ-ի վրա: Սկսվեց Հայրենական մեծ պատերազմը: Հայ ժողովուրդը նամակով դիմեց իր զավակներին՝ կոչ անելով անմնացորդ նվիրվածությամբ պայքարել մարդկության թշնամի ֆաշիզմի դեմ: Հայաստանում 1941-1942 թթ. գարնանը կազմավորվեցին 89, 390, 409, 408, 261, 76-րդ դիվիզիաները, որոնք, քաջաբար մարտնչելով գերմանական բանակների դեմ, իրենց ավանդը ներդրեցին պատերազմի հաղթական ավարտի գործում:

Դեռևս 1933 թ. գերմանական ազգայնամուլները սկսեցին ուսումնասիրել իրենց ծագումնաբանությունը: Ուշադրության կենտրոնում հայտնվեց հատկապես Իրանը: Գերմանական վերնախավը գտնում էր, որ Արևելքն է արիականության օրբանը: Իրան անվանումը ծագում է

¹⁰ Տե՛ս **Розенберг А.**, նշվ. աշխ., էջ 14:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 41:

¹² Նույն տեղում, էջ 42:

«Էրան վեջ» բառից, որը թարգմանաբար նշանակում է արիացիների երկիր: Իրանցիներին ճանաչելով որպես զտարյուն արիացիներ՝ թուլատրվեց գերմանացի աղջիկների ամուսնությունը Իրանի քաղաքական, տնտեսական, զինվորական վերնախավի ներկայացուցիչների հետ, շիա հավատը ճանաչվեց ճշմարիտ արիական կրոն, տարածվեց այն տեղեկությունը, որ Ադոլֆ Հիտլերը ծնվել է մեջքի կանաչ եզրագարդով, ինչը մուսուլմանական սրբագործություն էր, իսկ դա նշանակում էր, որ Հիտլերը Մուհամմեդի ժառանգներից է, մուֆտի է, որ ժամանակին կգա և կղեկավարի մուսուլմաններին ու երկրում կհաստատի արդարություն: Գերմանացիները հավաստիացնում էին, որ Հիտլերը ընդունել է իսլամ և կրում է Հեյդար անունը¹³: Այս ամենը շարունակությունն էր 1898 թ. Երուսաղեմ և Սիրիա այցելած Վիլհելմ Երկրորդի կեղծ մուսուլմանասիրության, երբ Դամասկոսում հայտարարում էր, թե ինքը սուլթանի և բոլոր մուսուլմանների ընկերն է: Նախադեպը կար, և Հիտլերը, անդրադառնալով մուսուլմանական գործոնին, այն անգլո-ֆրանսիական ծրագրերի դեմ օգտագործելու նպատակով քաղաքական սիրախաղ էր սկսում նրանց հետ, որը տվեց իր արդյունքը: Կազմավորվեց «Փ» կորպուսը՝ թուրքեստանյան լեգեոնը, որը մարզվում էր՝ պատրաստվելով Թուրքմենստան պարաշյուտային ներխուժման:

Ծագումնաբանական փնտրտուքները գերմանացիներին ուղղորդեցին նաև Հայկական լեռնաշխարհ: 1930-ական թվականներին կազմակերպված գիտարշավների նպատակն էր առավել շատ տեղեկություններ հավաքել հայերի, նրանց ծագման, մշակութային ժառանգության մասին: Գերմանացի հետազոտողները բարի հարաբերություններ հաստատեցին Մխիթարյանների հետ, փնտրում և ձեռք էին բերում հայկական ձեռագրեր, ուսումնասիրում դրանք, բացում հայագիտական կենտրոններ, տպագրում գրքեր, որոնք ընդունելի էին գերմանական վերնախավի կողմից: Հայերի նկատմամբ ստեղծված բարյացակամ վերաբերմունքը անհանգստացրեց Թուրքիային: Վարելով խուսանավելու, այսպես կոչված չեզոքության քաղաքականություն՝ թուրքերը հող էին նախապատրաստում նաև իրենց երկիր գերմանական ներխուժման համար: Միակ ելքը փորձված միջոցներին դիմելն էր: Կեղծավորության, շողոքորթության շնորհիվ նրանք կապեր հաստատեցին գերմանական վերնախավի հետ, պատվիրված հողվածներ տպագրեցին թերթերում՝ «ապացուցելով», որ հայերը սեմական ծագում ունեն և արժանի են հրեաների ճակատագրին:

Թուրքական դավադիր քաղաքականության բացահայտման մասին արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում Մանասե Սևակը: Արտաշես Աբեղյանին նվիրված հոդվածաշարում նա անդրադառնում է

¹³ Տե՛ս <http://www.kavkazweb.net/forum//index...topic/=33144>

նան վիճակագրությանը: 1920 թ., գրում էր նա, Գերմանիայում ապրում էին 600.000 հրեաներ: Հիտլերի իշխանության գալուց հետո (1933 թ.) մնացել էր 215 հազարը, որոնք «պատերազմի ընթացքին ենթարկվեցան խողխողումի»¹⁴:

Բացի այն բանից, որ հրեաները հալածվում էին սեմական ծագման համար, նրանց մեղադրում էին նաև բոլշևիկների հետ համագործակցելու, ԽՍՀՄ կառավարման համակարգում աշխատելու և հատկապես ցարիզմը տապալելու մեջ: Ըստ այդմ՝ սկսվում են հրեաների նկատմամբ հալածանքները: 1938 թ. Եվրոպայում ապրում էր 9.494.363 հրեա, պատերազմի ժամանակ ոչնչացվեց 4.5-6 միլիոնը¹⁵:

Ա. Ռոզենբերգը, որը 1939 թ. տպագրել էր «XX դարի առասպելը» գիրքը, խոսելով 1917 թ. բոլշևիկյան հեղափոխության մասին, գրում էր, որ հաղթեցին «պաշտոնաթափ փաստաբանները և ժպիրի հրեաները», Ռուսաստանը բաժանվեց երկու մասի՝ հյուսիսայինը հեռացավ պայքարից, իսկ արևելյան մոնղոլականը թռիչք կատարեց: **«Հրեաներ և Հայեր սպրդեցան դեկավարության մեջ և՛ դալմուկ թաթար Լենինը տեր դարձաւ իշխանութեան»**¹⁶ (ընդգծումը մերն է - Հ. Ջ.): Դրանով Ա. Ռոզենբերգը հավասարության նշան էր դնում հայերի և հրեաների միջև, ասել է թե հաստատում էր հայերի սեմական ծագումը, որի համար հայերը ևս պետք է ոչնչացվեին:

Մանասե Սևակը պատմում է նաև, որ ինքը, լինելով Ամերիկայի քաղաքացի, գիտական աշխատանք էր կատարում Ռոբերտ Կոլի հաստատությունում: Աշխատակիցներից մեկի հակահրեական պոռթկումների ժամանակ նա պաշտպանում է հրեաներին, քննադատում նրանց ոչնչացման ծրագիրը: Չայրացած աշխատակիցը հայտարարում է, թե Սևակը ևս սեմական ծագում ունի և պահանջում է արյան զննություն կատարել: Սևակը համաձայնում է: Արդյունքը դրական էր, արյունը արիական էր, և հողվածագիրը շարունակում է. «Խնդալով և՛ շեշտելով բառերս, ըսի իրեն՝ **«Հայերը արիական ցեղերու նախահայրերն են»**»¹⁷:

Ընդունելի տեսակետ էր ձևավորվել, որ արիական էին համարվում հնդիրանական լեզվախմբին պատկանող ժողովուրդները: Սա, իհարկե, լոկ լեզվաբանական ընդհանրության առումով, իսկ ֆիզիոլոգիայի ասպարեզում այդպես էլ չստեղծվեց կամ չընդունվեց արիացու որևէ կերպար: Ահա այսպես ծնունդ առած տեսությունը մնաց անավարտ և կենդանացավ միայն 20-րդ դարի 30-ական թվականներին, երբ իշխանության եկած հիտլերյան վարչակարգը, «ուսումնասիրելով» ժողովուրդների ծագումնաբանությունը, հայտնաբերեց, որ գերմանացիները

¹⁴ «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 1955, 9 հունիսի:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁶ Նույն տեղում:

¹⁷ Նույն տեղում:

արիական ցեղ են: Հիտլերը, օրինակ, հայտարարում էր, որ ֆիզիկապես ու հոգեպես կապ ունի հարյուրավոր տարիներ առաջ ապրած գերմանական ցեղերի հետ:

Ապա ասպարեզ բերվեցին «Գերմանացիների արյան մեջ է ճշմարտությունը», «Գերմանացիների ռասսայական մաքրությունը» տեսությունները, որոնք հիմնավորելու համար Հիտլերի հրահանգով ստեղծվեց «Նախնիների որոնման ինստիտուտ»-ը:

Կանխագալով այդ մտահղացման հեռուն գնացող հետևանքները, ի մասնավորի՝ դեռևս ձևավորման ընթացքում գտնվող հակահայ տեսության վտանգավորությունը մեր ժողովրդի համար, Գերմանիայում գործող ՀՅԴ գործիչները ձեռնամուխ եղան հակահայ տեսության խափանմանը:

Դեռևս 1926 թ. դոկտոր Արտաշես Աբեղյանը Բեռլինի համալսարանում հիմնել էր Հայոց լեզվի ամբիոն, որի ստեղծմանը սատարել էին գերմանացի մի շարք արևելագետներ: Օգտվելով նրանց բարյացակամությունից՝ Ա. Աբեղյանը Պ. Ռոբիբախի հետ 1934 թ. Բեռլինում հրատարակում է «Հայկականություն արիականություն» ժողովածուն, որի էջերում տպագրվել են Հանս Հայնրիխ Շրիդերի, Հովհաննես ֆոն Լեերսի, Կարլ Ռոթի, քահանա Գերհարդ Բլինգեի, Երվանդ Շթիրի, Յոզեֆ Ստիրժիկովսկու, Սաքսոնիայի դուքս ֆոն Մաքսի, Ռիխարդ Շեֆերի, Պաուլ Ռոբրբախի հայանպաստ տարաբնույթ հոդվածները, ինչպես նաև հատվածներ գերմանացի ականավոր հայագետներ Յոզեֆ Մարկվարտի, Հայնրիխ Հյուբշմանի, Ֆրանց Ֆինկլի, Կարլ Նոյմանի և միջազգային լայն ճանաչում ունեցող Ֆրիտյոֆ Նանսենի, Յոհաննես Լեփսիուսի՝ Հայաստանին, հայ ժողովրդին և հայագիտության տարաբնույթ հայցերին նվիրված աշխատանքներից: Դրանք բոլորը միասին գալիս էին հավաստելու, որ հայ ժողովուրդը ոչ միայն ունի արիական ծագում, այլև ծանրակշիռ ավանդ է բերել համաշխարհային մշակույթին:

Ժողովածուն, անշուշտ, դրական ազդեցություն է թողնում, քանզի տպագրվելուն պես, գրում է Ս. Սևակը. «Դադարեցան հակահայ յոդվածները թերթերու մեջ, եւ «Armenien» անունը արիական ցեղերու անուանացանկին մեջ առաջին տեղը գրաւեց այբուբենական կարգով: Ես տեսա զայն ոստիկանատան մը պատէն կախուած»¹⁸:

«Հայկականություն արիականություն» գիրքը տպագրվեց 3000 օրինակով և բաժանվեց գերմանական վերնախավին, դեսպաններին, հասարակական, քաղաքական գործիչներին ու կազմակերպություններին, գիտնականներին:

Հսկայական ջանքերի շնորհիվ փոխվեց հայ ժողովրդի նկատմամբ վերաբերմունքը: Ա. Ռոզենբերգը, Թ. Օբերլինդերը (կովկասագետ) արդեն մտորում էին Հայաստանի, հայ ժողովրդի վերաբերյալ նպաստա-

¹⁸ «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 1955, 10 հունիսի:

վոր ծրագիր մշակելու և վերնախավին ներկայացնելու մասին, որը, անշուշտ, ենթադրում էր նաև Կովկասում հայկական պետական կազմավորման ստեղծում: Թուրքիայի «չեզոքություն» կոչված քաղաքական դիրքորոշումը արդեն ձեռնտու չէր գերմանական ղեկավարությանը, ուստի մշակվում են Թուրքիայի վրա հարձակվելու ու մասնատելու պլաններ: Ընդամին՝ օրակարգի մեջ էր մտել հայկական կոմիսարիատ կազմավորելու հարցը: Ենթադրվում է, որ նրա սահմանները լինելու էին Սևան-Վան-Ուրմիա լճերի հարակից շրջանները:

Այս պայմաններում, զգալով վերահաս վտանգը, Թուրքիան ավանդական կեղծավոր քաղաքականությամբ փորձում է խուսափել գերմանական ներխուժումից: Ուստի կարողանում է կրկին բարձրացնել հայերի արիական ծագման խնդիրը և 1939 թ. նորից շրջանառության մեջ դնել հայերի ոչ արիական ծագման տեսակետը: Անհրաժեշտություն է դառնում անմիջական շփումների միջոցով փոխել հայերի նկատմամբ ձևավորվող բացասական մտայնությունը, ուստի Գ. Նժդեհի նախաձեռնությամբ Մոֆիայում հանդիպումներ են կազմակերպվում Գերմանիայի դեսպանի հետ, որի խորհրդով էլ Գ. Նժդեհը 1942 թ. վերջերին մեկնում է Բեռլին:

Մինչ այդ Ա. Աբեղյանը 1942 թ. Շտուտգարտում վերահրատարակում է իր վերոհիշյալ գիրքը, իսկ դաշնակցական նշանավոր գիտնական Հայկ Ասատրյանը Գ. Նժդեհի առաջաբանով գրում է «Հայաստանարիական նախադիրք Առաջավոր Ասիայում» հայերեն աշխատության առաջին հատորը և նախապատրաստում է գերմաներեն թարգմանությունը: Թուրքիայի դեմ ծավալված հայկական հակաքարոզչությունը ավարտվում է նրանով, որ Գերմանիայի կառավարությունը ընդունում է հայերի արիական պատկանելությունը:

Այլևս կասկած չկար, որ թուրքական զառանցանքները հաղթահարվել էին: Գերմանիայում և Եվրոպայի գրավյալ տարածքներում ապրող հայերը ստանում էին վկայագրեր, որոնք հաստատում էին իրենց արիական ծագումը: Միաժամանակ զինվորների համար տպագրվում է «Գերմանացի զինվորներ՝ հայերը ձեր եղբայրներն են» վերնագրով գերմաներեն-հայերեն խոսակցական բառարան-գրուցարան: Այն միաժամանակ զինվորին զգուշացնում էր, որ հայերի նկատմամբ ցանկացած ոտնձգություն, որպես անօրինական գործողություն, ենթակա է քրեական պատասխանատվության:

Բարեբախտաբար այս ամենը տապալեց թուրքական նոր ոճրագործության ծրագիրը, և Եվրոպայում, հատկապես Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Բուլղարիայում, Ռումինիայում, Լեհաստանում բնակվող շուրջ 500.000 հայերը ապահովագրվեցին ոչնչացումից:

Փաստորեն, Բեռլինում հաստատված հայ քաղաքական, կուսակցական գործիչները իրենց փոքրաթիվ ուժերով կարողացան շրջադարձային դեր խաղալ:

Արիականության խնդիրներով զբաղվում էին նաև Բուալիայում: Գերմանացի մեկ այլ հեղինակի «Ձեզ նայում են արիացիները» վերնագրով գրքի երկրորդ հրատարակությունը հարստացվեց հայ ժողովրդի բարեկամ իտալացի գիտնականների հայագիտական հոդվածներով: Գրքի շապիկը ձևավորված էր Հայաստանի և հայոց պետականության խորհրդանիշերով՝ Արարատով և Հայաստանի Հանրապետության զինանշանով:

Հայ ժողովրդի ապագայի շուրջ վերմախտի հետ բանակցությունները շարունակվում էին:

Այսպես, 1942 թ. դեկտեմբերի 15-ին կազմավորվեց Հայոց Ազգային խորհուրդ (նախագահ՝ Արտաշես Աբեղյան, փոխնախագահ՝ Աբրահամ Գյուլխանդարյան, անդամներ՝ Դրո (Դրաստամատ Կանայան), Վահան Փափազյան (Կոմս), Դավիթ Դավիթխանյան, Գարեգին Նժդեհ, Սահակ Տեր-Թովմասյան, քարտուղար՝ Հարություն Բաղդասարյան): Խորհուրդը տպագրում էր «Ազատ Հայաստան» անունով թերթ, որի խմբագիրն էր Ա. Գյուլխանդարյանը, փոխխմբագիրը՝ Գ. Նժդեհը:

Հայ ժողովրդի գոյատևման, հետագա կարգավիճակի հարցերով խորհուրդը բանակցում էր գերմանական վերմախտի հետ՝ հետապնդելով «հայության գլխին կախված՝ հրեաների ճակատագրին արժանանալու շատ իրական վտանգը» վերացնելու, հայ ռազմագերիներին անխուսափելի ոչնչացումից փրկելու, և «Գերմանիայի կողմից Թուրքիա ներխուժելու դեպքում... հայկական ջոկատներով կռուել Թուրքիայի դեմ՝ Հայաստանի անկախությունը վերականգնելու եւ Արեւմտահայաստանն ազատագրելու»¹⁹ ակնկալիքով: Այն գործեց մինչ 1943 թ. նոյեմբեր ամիսը:

Գերմանիայի հետ գրեթե նույն ծրագրով համագործակցում էր նաև Դրոն: Կազմելով Հայկական լեգեոն՝ Դրոն բացառապես հետապնդում էր հայրենիքը ազատագրելու, Թուրքական վտանգը կանխելու նպատակ: Որպես հավելում նշենք, որ Դրոյի շնորհիվ հազարավոր հայ ռազմագերիներ փրկվեցին անխուսափելի ոչնչացումից, ազատվեցին մահվան ճամբարներից՝ ներգրավվելով լեգեոնում: Հետագայում լեգեոնականներից շատերը կարողացան նորից մասնակցել ֆաշիզմի դեմ պայքարին՝ որպես պարտիզանական ջոկատների անդամներ կամ խորհրդային բանակի զինվորներ:

ԽՍՀՄ ժողովուրդներից զինվորական միավորումներ ստեղծելու հարցը 1942 թ. մարտի 28-ին բարձրացրել էր Ա. Ռոզենբերգը հատուկ փաստաթղթով, որտեղ հիմնավորում էր այդ միավորումների կազմավորման անհրաժեշտությունը: Նա առաջարկում էր հավաքագրել հայերի, վրացիների, ադրբեջանցիների և մյուս ազգերի ու ցեղերի ներկայա-

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 120-121:

ցուցիչներ՝ շուրջ 6.5 հազար մարդ, որոնք գործելու էին գերմանական հրամանատարության ներքո²⁰:

Ազգային լեգեոնների կազմավորման աշխատանքները սկսվեցին 1942 թ. գարնանը: ԽՍՀՄ տարբեր ազգությունների լիազորված ներկայացուցիչները, գերմանական սպաների ուղեկցությամբ այցելելով համակենտրոնացման ճամբարներ, հավաքագրում էին մահվան սպառնալիքի տակ գտնվող ռազմագերիներին՝ համալրելու իրենց զորամասերը: Ընձեռելով նման արտոնություններ՝ գերմանական վերնախավը չէր կորցնում զգոնությունը: Հ. Գյորինգը իր «Կանաչ թղթապանակում» անվտանգություն էր արտահայտում հայերի նկատմամբ, նշում նրանց անբարյացակամությունը գերմանացիների հանդեպ²¹: Նման տեսակետ ուներ նաև Հիտլերը: Կովկասյան ժողովուրդներից զինվորական ստորաբաժանումների ձևավորումը համարելով «արտակարգ վտանգավոր», ֆյուրերը ընդգծում էր. «Ես չեմ վստահում հայերին»²²:

Առաջին ստորաբաժանումը, որի հրամանատարն էր մայոր Հոֆմանը, իր շարքերում ուներ 800 հայ մարտիկ, որոնց հավաքագրել էին լեհական Պուլավի և ուկրաինական Լոխվիցա քաղաքներում: Հայ լեգեոնականների թիվը հասավ շուրջ 25.000 մարդու²³:

Ամենամեծը 100.000-անոց ռուսական ազատագրական բանակն էր գեներալ-լեյտենանտ Ա. Վլասովի հրամանատարությամբ: Ս. Բենդերը և Ե. Կենովալցան ղեկավարում էին ուկրաինական բանակը: Լեգեոններ ունեին նաև լիտվացիները, լատիշները, էստոնացիները և բելոռուսները²⁴:

Հայկական լեգեոնի կազմավորումը թշնամաբար ընդունեց Թուրքիան և Բեռլինի իր դեսպանի միջոցով հայտնեց իր դժգոհությունը:

Ուկրաինայում կազմավորված հայկական զորամիավորումները Գոմել-Խարկով-Ռոստով-Տիխոբեցկ-Արմավիր-Մայկոպ-Պյատիգորսկ ուղղությամբ պետք է հասնեին Հյուսիսային Կովկաս, սակայն ճանապարհին պարտիզանների կողմն անցան սկզբում 100 մարդ, ապա մեկ ջոկատ, և Նևտոգորսկ քաղաք հասավ ընդամենը 900 զինվոր²⁵:

Հայկական ստորաբաժանումներում գործում էր ընդհատակյա կազմակերպություն, որը նախապատրաստվում էր ապստամբության: Սակայն խումբը բացահայտվեց, 33 ղեկավարներ գնդակահարվեցին,

²⁰ Տե՛ս **Розенберг А.** Коричневая папка, էջ 44, 45:

²¹ Տե՛ս <http://avalon.law.yale.edu/imt/12-10-45.asp>, Nuremberg Trial Proceedings Volume 3, «Зеленая папка» Геринга. Եր., 1999, էջ 20:

²² «Документы обвиняют». Выпуск 1. М., 1943, с. 22.

²³ Տե՛ս **Абрамян Э.** Армянский легион вермахта (1941-1945). Եր., 2004, էջ 73, 86: **Арутюнян К.** Вклад армянского народа в победу в Великой Отечественной войне (1941-1945). Եր., 2010, էջ 485:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 4:

շարքային մարտիկներին տեղափոխեցին շինարարական ջոկատ, այլ վայրեր, 550 հոգի նետվեցին համակենտրոնացման ճամբարներ²⁶:

Լոխվիցայի 850 հայ լեգեոնականների կեսը փախավ պարտիզանների մոտ, իսկ մնացածները հեռացան հարավային Ֆրանսիա: Հատկանշական է, որ Ա. Միկոյանի անվան պարտիզանական ջոկատի անձնակազմի մեծ մասը Պուլավիում կազմավորված լեգեոնականներն էին²⁷:

Հայ լեգեոնականների հայրենիքին նվիրվածության, գերմանական բանակի դեմ գործողություններին դրվատանքի խոսքեր են հղել Սևծովյան զորքերում ծառայած գնդապետ, ԽՄԿԿ ապագա գլխավոր քարտուղար Լ. Բրեժնևը, Կիրովոգրադի մարզի «Գրոզա» (Ամպրոպ) միավորման պատասխանատու քարտուղար Ա. Շապովալովը, Վորոշիլովի անվան պարտիզանական ջոկատի մարտիկ Մ. Պենիչնին: Զինվորական միավորումներում հավաքագրված հայ լեգեոնականները ընդհատակյա պայքար էին մղում ֆաշիստական հորդանների դեմ:

Պատմությունը ցույց տվեց, որ հարկադրաբար ներքաշվելով Երկրորդ աշխարհամարտի հակադիր ուժերի շարքում՝ Հայկական լեգեոնը չդավաճանեց ռուս և խորհրդային միության մյուս ժողովուրդներին՝ իր գործունեությամբ նպաստելով իրեն «վստահված» տարածքներում պարտիզանական, ազատագրական պայքարին:

Անտեսելով այս և բազմաթիվ այլ ապացույցներ՝ պատերազմից հետո ստալինյան խժոռո մեքենայի հարվածներն ուղղվեցին նաև լեգեոնականների դեմ: 1947-1949 թթ. ձերբակալվեցին և 25 տարվա ազատազրկման դատապարտվեցին լեգեոնի 50 մարտիկներ: Նրանց շարքերում էին Եվրոպայի, հատկապես Ֆրանսիայի պարտիզանական պայքարի մասնակիցներ, որոնք արժանացել էին Ֆրանսիայի Հանրապետության շքանշանների և մեդալների:

Հայկական լեգեոնի կազմավորումը պարտադրված քայլ էր: Գերմանիայի հետ համագործակցության անվան տակ այն ապահովում էր հայ ժողովրդի գոյությունը, Խորհրդային Հայաստանի անվտանգությունը:

Բանալի բառեր – *նվաճում, գրավում, կոմիսարիատ, հարձակում, գաղութ, փառք, կայսրություն, պլան, դեկավար, գեներալ*

ОГАНЕС ЗАТИКЯН – *Армянский вопрос в контексте гитлеровской программы колонизации СССР.* – В статье с опорой на немецкие источники раскрывается германская программа закрепощения и колонизации СССР. Указано, к примеру, какие интересы преследовала нацистская Германия на Кавказе и в За-

²⁶ Տե՛ս **Կ. Հարությունյան**, Հայկական լեգեոնը, «Գարուն», 1994, № 7, էջ 70:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

кавказье. В частности, речь идёт о судьбах Армении и армянского народа согласно проектам и перспективам, которые разрабатывались в Третьем рейхе.

Ключевые слова: *завоевание, комиссариат, нападение, колония, империя, план*

HOVHANNES ZATIKYAN – *The Armenian Issue in the Context of Hitler’s Program of Colonization of the USSR.* – The article mainly explains Hitler’s program of colonization and enslaving with the help of German sources and by focusing especially on Caucasus themes. It emphasizes the origins of German interests in the region and particularly turns to the content and prospects of developed projects regarding Armenia and Armenian people.

Key words: *achievement, accomplishment, Commissariat, attack, colony, glory, empire, plan, leader, General*